

De ha még így sem boldogulnánk és büntetést kellene alkalmaznunk, tartsuk szem előtt, hogy annak az a célja, hogy a vétkes tanuló az erköcsi törvény elismerésére vezesse. Hogy pedig a büntetés ezt a célt elérje, kell, hogy arányban legyen az elkövetett vétséggel.

Kétségkívül lehetetlen kimerítő jegyzékét összeállítani az alkalmazható büntetéseknek, mert nem lehet előrelátni minden egyes eshetőséget; s mert a méltányosság azt is megkívánja, hogy ne csak magát a vétséget, hanem a büntetendő tanuló vérmérsékletét, jellemét és különben tanusított viseletét is tekintetbe vegyük.

Azok a büntetések, melyeket a «Rendtartás» alkalmazandóknak kijelölt, a fokozatok megtartása mellett eléggé megfelelnek a középiskolai fegyelmezésnek. De ezek mellett természetesen még mindig tág tere nyílik a tanár pædagogiai helyes érzéke érvényesülésének.

A mondottakat összefoglalva, bátran állíthatjuk, hogy azon tanár, a ki jó, igazságos és értelmes, a ki érdekessé tudja tenni jól átgondolt előadását, nemcsak tanulmányi tekintetben tud sikert felmutatni, hanem könnyen fegyelmezi is tanítványait. Az ilyen tanár, ha kénytelen is alkalmazni a megrovást vagy büntetést, nem fogja elmulasztani, hogy hivatkozzék a tanuló nemesebb érzelmeire, a tanárok és szülők iránt tartozó tiszteletre és szeretetre, a kötelességérzetre és a lelkiismeretre. Ezen morális cselekvés alkalmazása az, a mit iskolai nevelésnek nevezünk.

B. G.

A TANKÖNYVIRÁSRÓL ÉS A TANKÖNYVBIRÁLATRÓL.

— Válaszul Sebestyén Gyula urnak. —*

Leülni és 2—3 hónap alatt összeütni egy tankönyvet: úgy látszik, hogy a tankönyvirás dolgában ez a szabály minálunk.

Leülni és 2—3 óra alatt (egy csomó előítélettel) átforgatni, átnézni és érvényes ítéletet mondani fölötte: úgy látszik, hogy a tankönyvbírálatra, könyvismertetésre nézve ez a másik általános szabály minálunk.

Tisztelet a kivételeknek, — mert vannak, — de azok a kivételek aligha változtatják meg a szabályt. Másfél évtizeden át szemlélem a dolgokat és szinte hihetetlen tapasztalatokat szereztem erre is, arra is. De nem botrányst akarok hajhászni, hanem egy mostan kapott ismertetés

* Kivételesen és csupán Sebestyén Gyula urnak egyenes kívánságára közöljük ezt a válaszul írt cikket, voltaképp azonban polemikus ellenbírálatot; kivételesen azért, mert bár a cikkben sok helyes állítás is van, a bírálatnak, mely ellen fordul, tényleg egy adatát vagy állítását sem *czáfolja meg*, — pedig ez volna egyetlen föladata. *A szerk.*

révén* arra akarok rámutatni, hogy talán ideje lenne már észrevenni, hogy nem minden tankönyv férczelmény és nem minden tankönyvíró lelketlen könyvgyártó; és talán ideje lenne már, ha a bírálók is egy kissé nagyobb lelkiismeretességgel és saját érdekükben is valamivel nagyobb óvatossággal mondanának ítéletet. Arról akarok beszélni, hogy a mint a komoly tankönyvírónak vannak elengedhetetlen kötelességei munkája megírásánál, úgy viszont a tankönyvbírációnak is vannak és ezek alól semmi tekintély, semmi állás következtében magát földoldozottnak nem tekintheti.

Én a tankönyvírást igen komoly dolognak tekintem és bármit is tart Sebestyén úr képességeimről: én a tankönyvírást igen komolyan veszem, a mit Isten tudni adott, azt egész erőmmel ráfordítom, illetve ráfordítottam. Igen komoly dolognak tekintem, mert sok tudás, egyik-másik tárgynál rendkívül sok-oldalúság, erős ítélő tehetség kell ahhoz, hogy — mint a történetnél is — meg ne vesztegessen egy-egy szakírónak, pártírónak sokszor oly tetszetős conclusiója, a mely végre sem egyéb, mint egy más pártírónak szinte ugyanazon anyag alapján keletkező conclusiójának homlokegyenest való ellentéte: két igazság, a mely pedig nem létezik. A tudás és ítélőtehetség mellett azonban neki még azt is úgy kell feldolgoznia, hogy a kiknek írta: azok azt megértsék, érdekesnek találják, tudásukat bővítse, de soha meg ne zavarja. Lépésről-lépésre kell haladnia, az adott előzményekből kell megállapítania a következményt, ismert dologgal világítani meg az ismeretlent, új, hasonló dolgokkal kell föleleveníteni a már közlöttek, hogy lehetőleg a tanulónak szeme előtt alakuljanak például a történetben az emberiség nagy és tanulságos igazságai. És bár ennyit és sok más ezer dolgot szem előtt tartva ír, azért mégis legyen természetes, egyszerű, a kinek munkája nem is sejteti, hogy minő ezer tekintet öntette az íróval azt a könyvet abba a formába, a melybe végre is öntötte. Végül mindezekon kívül bírnia kell derekasán azt a nyelvet, a melyen tankönyvét írja és el ne árulja az a könyv, el ne árulják annak mondatai, hogy sokszor milyen keserves tusakodás, 10—20-szori átírás eredményeképp állnak ottan. Ezeket a tehetségeket követeli a tankönyv az ő írójától, csakhogy ezekhez járul még a kötelességek egész csapata.

A ki tankönyvet ír, az köteles a megállapított tantervet, utasítást követni, köteles ama tanterv által kitűzött cél szolgálatába szegődni és ama cél elérését egész erejéből előmozdítani. A cél mellett köteles figyelemmel lenni a tanterv által kiszabott időre, melyet a cél elérésére fordíthat; köteles tekintettel lenni az egyes, előző, következő osztályok előírt anyagára, hogy amannak következménye, emennek esetleg alapja lehes-

* *Világtörténet*, III. k. írta Varga Ottó. Franklin, 1893. Ismerteti: Sebestyén Gyula. — Magyar Paedagogia 1893. 3. szám. 158—164 l.

sen ; köteles tekintetbe venni a tanterv által körvonalozott anyag irányát, úgy érteve azt, hogy ha például a történet körében a kulturfeljődést jelzi anyagban, irányban fődolognak : akkor ne legyen az a könyv csupa harctsi események sorozata, de viszont ne is kulturhistóriai lexikon tele szerzők és műveik nevével, miket se az nem ért, a kinek száma van, se pedig az, a ki írta. Nem hiszem, hogy elsorolva lenne már ezekkel a tankönyvíróknak minden kötelessége, de az bizonyos, hogy a tanterv ez és ilyes alapelveivel a tankönyvíróknak egyeznie kell, azokat magáénak vallania kell, ha egyáltalán tankönyvíráshoz akar fogni. Ha pedig a tantervnek az elveit el nem fogadja, ha meggyőződése más elveket tartat vele helyesnek, jónak : hát küzdjön ellene, iparkodjék megváltoztatni, de meggyőződésével homlokegyenest ellenkező tankönyvet ne írjon, helyesebben mondva : ne gyártson, a mint nálunk erre is van példa.

Mivel én magamra nézve ezt és az ilyeneket kötelezőnek tekintem és ugyanily komoly követelményekkel állok elő más tankönyvíróval szemben is : és mivel e követelményeknek csak megközelítése is egyik-másik tárgynál — például a történetnél is, a hol az nem lehet német, francia ily nemű könyvekből való kiollózás, hanem tantervünk és külön nemzeti szempontunk következtében, hacsak valamelyest is könyvszámban akar vétetni, hát önálló alkotásnak kell lennie : ezért én iszonyatosnak találtam például Schwarcz Gyula dr. urnak tavalyi, ide vonatkozó kijelentését a Plagiosippus vita alkalmával, a mikor azt mondja : «Az pedig, hogy Pauer mért nem tüntette ki tankönyve címlapján, hogy műve kivonat, ez oly kivánság, mely fölött minden tankönyvíró, német, francia, angol vagy magyar csak *mosolyoghat.*» * És még iszonyatosabbnak találtam azt, hogy ezt a kijelentést acceptálták. A tankönyvíró nem, hanem csak a tankönyvgyártó mosolyoghat ilyesmin és próba győzne meg csak arról, hogy a komoly, állását hivatásnak tekintő tudományos és tanár-világ nem ezen a nézetten volna, a mely az én nézetem is. Mindezekből pedig következik, hogy ily komolyan véve a tankönyvírást — pedig az iskola, a gyermek, a zsenge ifjú személye, a jövendő ily komolyan követeli ! — kimondom, hogy az nem is jövedelmező dolog és bármily hihetetlenül hangozzék ez, bizonyítom a saját példámmal. Közel másfél évtized munkájával földolgoztam a középiskolák, illetve a gymnasiumok számára előírt történeti és földrajzi anyagot, tankönyveim a legelterjedtebbek közé tartoznak, hanem azért nekem összeségük, annyi év alatt nem jövedelmezett annyit, mint a mennyit ugyanazon szorgalommal, tehetséggel, felfogással — de sokkal nagyobb könnyűséggel — rendes munkálkodásom teréről félévi excursióval teremtett másfajta, egyetlen munkám jövedelmezett. Ne értessem félre : nem a tankönyvgyártásról, hanem a komoly tannönyvírásról beszélek ; hogy a tankönyvgyártás —

* Magyar Hirlap 1892. 104. sz.

plane okkal-móddal jövedelmező lehet: ezt magam is elhiszem, a tankönyveknek általános discreditált állapota is e mellett látszik tanuskodni.

Mindez előzmények azonban nagy kötelességet rónak a *tankönyvbírálatra* is, és minél rettenetesebbek az e téren való közállapotok, annál nagyobbak annak a tankönyvbírálatnak kötelességei és ez soha se feledje el, hogy a discreditált állapotoknak az alaptalan, előítéletes, pajtáskodó, könnyelmű, hazug bírálatok, ismertetések (már akár hivatalosak, akár nem) annyira legalább is okai, mint azok a tankönyvgyártók. Egy tőről való két hajtás ez: mindkettőnek meg kell változnia, ha valahára solid alapokra akarunk eljutni. A mint a tankönyvírónak, úgy a tankönyvbírálatnak is első sorban alaposan kell ismernie azt a tárgyat, melyet az épen vizsgálata alatt levő tankönyv feldolgoz és tárgyilagosan kell bírálnia még azt is, ha egy és más állítás az ő tudásával ellenkezik, csak kellően legyen az az állítás indokolva. Másodszorban neki is acceptálnia kell a tantervet, utasításokat, miket az a tankönyv meg akar testesíteni és semmiféle extrakívanságokat nem szabad a könyv terhére rónia, ha azok a bírálónak még oly kedvelt vesszőparipái is, mihelyt azokat a kötelező tanterv és utasítás nem követeli, vagy épen tilalmazza. Harmadsorban pedig a bírálat methodikai tekintetben nincs jogosítva külön, személyesen egyedül üdvözítőnek hitt methodust oetroyálni akarni és ha a könyvben épen azt nem találja, hát méltatlankodni és methodikátlanságot kiabálni: hanem tartozik az általános, mindenki előtt érvényes szabályok szemmel tartásával a *könyv* methodusát követni, mindig azon szent igazság alapján: hogy sok út vezet Rómába. Ezek a bírálat legelemibb szabályai; hogy azonban nálunk mennyire tartják meg ezeket is, azt akarom tanulságul Sebestyén úr ismertetésével némileg illusztrálni.

I. Azt mondtam föntebb, hogy a bírálatnak első sorban a bírált könyv tárgyát kell alaposan ismernie és ezen kívül tárgyilagosan kell itélnie, még ha a könyv egyik-másik állítása az ő tudásával ellenkeznék is, csak legyen az az állítás kellően indokolva. Sebestyén urnak van kifogása e tekintetben könyvem ellen, állítja: hogy nagyokat mondok, túlozok, ezek által a történeti tényt vagy nem kellően világítom meg, vagy hamis világításba állítom. Ugyanilyen vádakkal illetett Világtörténetem II. köteténél is, megtoldva azzal, hogy nincs se historiai mértékem, se historiai fölfogásom. Ezeket kiragadott mondatokkal bizonyítja a könyv különféle (2, 8, 9, 10, 18, 19, 31, 74, 91, 114, 125, 155, 161, 171, 177, és ismét: 3, 45, 70, 83, 84, 184, 135 és még befejezésül 55, 81, 91) lapjairól. Látnivaló, hogy a bizonyítás sok, a könyvnek szinte egész terjedelmét átöleli és ekképen az alaposságnak, a komolyságnak és igazságnak minden látszatával bír. Épen ezért veszedelmes, épen ezért késztet felszólásra az eljárás, mely minden látszat daczára se tárgyilag.

1. Nem tárgyilagosa, mert első sorban is, összefüggésükből kiraga-

dott mondatokkal harcolni, bizonyítani akarni: nem komoly dolog. Így a Szentirással is be lehet bizonyítani azt, hogy — «nincsen Isten», csak ki kell hagyni a kihagyandót. És bíráló még ily torzításoktól se riad vissza, a mint arra példák a 3, 45, 70, 83, 84. lapról czitáltak.

2. Nem tárgyilagos továbbá, mert bírálónak, mint *tanárnak*, plane igen jó hírben álló tanárnak, meg kellene értenie, hogy mik azok, a miket ő túlzásnak, hamisításnak mond. Hát igenis: azok — ha tetszik — túlzások, hamisítások, de csak azért, hogy annak a tanulónak felfogható legyen a *lényeges igazság*, a domináló eszme; hogy kiemelkedő, pihenő pontokat nyerjen a történet óriási mezején, melyekről körültekinthessen, hogy markans vonalokban észrevegye, például a korok közti különbséget, hogy megértse a tényleg szinte észrevétlenül egymásba folyó, de kifejlődésökben mégis egymástól annyira különböző időket, korokat. Az ilyen, igazán lényegesnek — ha tetszik túlzott, hamisított — kiemelése nélkül az a tanuló képet lát, mely egy szürkesség; vidéket lát, mely neki csupa egyforma halom és völgyelés; földglobust lát, mely teljesen *sima*, mert hisz maga a Gaurizankár és Chimborazzo magassága is elenyészően töri meg a nagy földgömb körvonalát és csak *nagyítással* tehetjük szemlélhetővé, plane avatatlan szem előtt! Úgy vagyunk a történelmi tényekkel is az iskolában, mint az iskolai, vagy éppen vázlatos térképeinkkel, hol erős vonalakkal föltüntetjük: ezek az Alpok, azok balszárnnyúl csatlakozva a Kárpátok karéja, emitt pedig jobbszárnnyul emelkedik a francia Középhegység. Világos, hogy *olyan* határozott, összefüggő, egyszerű, éles vonalú hegyek nincsenek a természetben; az is bizonyos, hogy a mikor tehát így tanítunk, hát bizony túlozunk is, hamisítunk is — ha Sebestyén úrnak tetszik ezt az eljárást *így* nevezni — de tesszük ezt dicsérendő pedagógiai érzékkel, tesszük: mert csak így érzékíthetjük az ezer meg ezer emelkedés, ág, szakadék, halom, völgy útvesztőjében azt a *lényeges igazságot*, hogy az Alpok, a Kárpátok domináló, az emberre és az emberi cselekvésre ható formája ilyen és valóban ott van, a hogy és a hol mi térképeinken — ha úgy tetszik: hamisítva, túlozva és hozzáteszem: igen-igen torzítva! — rajzoltuk. Vagy tán Sebestyén úr annak a kis fiúnak az Alpok katonai térképét adja kezébe? A «túlzást, a hamisítást» ugyan még így se kerüli el, de tanításának eredményéhez — hívjon meg vendégül. Én csudálom, hogy *tanár* ember, nagy pedagógus hírére kapott ember, ily dolgokat «hamisításnak, túlzásnak» mer emlegetni. Bámulom azt a prosopopeiát, a melylyel — ezuttal már másodszor, és erőnek-erejével pl. azt akarja felőlem hinni és kiragadott czitátumaival felőlem másokkal is elhíttetni, miszerint az én buta eszem azon gondolatban van, hogy 1500 jan. 1-től az emberek egészen másképp éltek, mint a hogy éltek 1499 decz. 31-én (8 lap kifogása), holott csak az a lényeges, de az már azután megjelelendő ott, indokolt

igazság is, hogy 1500 előtt (vagyis a középkorban) egészen másképp éltek az emberek, mint 1500 után (vagyis az újkorban). E tételnél pedig, hogy nem a *korra*, hanem az 1500 évszámra fektetem a súlyt, annak az az oka, mert az az évszám az események (ott fel is sorolva!) által eléggé indokolt, korválasztó, conventionális évszám, melyet a tanulónak jól meg kell jegyeznie. Hogy pedig az események egybefolyását is érezze a tanuló és ne higgye, hogy a korok között valami teljesen elválasztó deszkakerítések vannak (noha mi emberi gyarlóságunknál fogva tényleg így jegyezzük meg): hát azt a találmányok, a renaissance, a reformatió tárgyalása mindjárt elején mind bizonyítja, a hol *szándékosan* kitérve mindezeknek a messze középkorba visszanyúló gyökerei, habár kifejlődésre, *történeti, még az iskolában is észrevétethető hatásra* csak 1500 után jutottak. És ez áll a citált «hamisításokra, tulzásokra» mind, kivétel nélkül és bocsánatot kérek, de nekem ily eljárás után Sebestyén úrtól vagy a bona fidet, vagy a nagy pädagogus híret meg kell tagadnom. Szemfényvesztés ez uram! és nem pädagogia.

3. Egy más kifogásom a bírálat tárgyilagosságát illetőleg az, a mikor azt mondja, hogy szerző nem ad magyarázatot, vagy jellemzést, hanem egy-egy ötlettel, vagy nagy mondással üti el a dolgot — és ezeket illusztrálja a renaissance íróiról, művészeiről (11, 13, 14. ll.) elmondottak (részben csonkított) idézetével. Eltekintve attól, hogy e könyvben a renaissance oly mélyen járóan, oly kerekdeden és tisztán tárgyalva (l. 10—14. és 16—18. ll.), mint semmi más ily fajta, de még nagyobb magyar könyvben sem — lássa Sebestyén úr, ugyanott a citátumos helyeken a művészek képei közül is citálva vannak azok, a melyek az illető teremtő művészt kiválóan jellemzik, vagy olyanok (pl. Rafael), a melynek legalább jó másolatban nálunk is (Muzeum), vagy általánosan ismeretesek (pl. a Mad. della Sedin, vagy Lionardo d. V. Utolsó vacsorája). A tanár azokat a képeket (ha máshonnét nem, hát a «Képzőművészet Remekei» vállalatból) az iskolába *beviszi* és azokon a képeken és képekkel magyarázza meg azt a jellemző, azt a lényeges vonást, a mit a könyv — ön szerint fráziskép — mond. És az nem frázis! az *tanulmányon* alapul, sőt a képekben már a tanuló előtt is alapot nyer, holott a frázis, a nagy mondás — alaptalan valami. Hogy többet nem mondok, ám nézze a könyv *terjedelmét*; hogy pedig oly kevéssel sokat mondok, hogy oly éles vonásokkal megkülönböztetek egy Rafaelt egy Michel-Angelótól, a velencei iskolát Correggiótól: abban egyenesen érdemet keresek. Nézze csak, ott van egy, nálunk általános tekintélynek elismert műtörténésznek műve (több nincs, könnyen ráakadhat): hát az a műtörténet vaskos kötetben önnek tetszőleg sokat mond, de abból ugyan senki ki nem böngészi, hogy e művészi irányok közt mi is hát voltaképpen a különbség? És engedje meg, hogy habár én semmiféle tekintély

nem vagyok, de azért tanulmányozhattam e téren sokat, lehet érzékem hozzá, a magam lábán állhatok. Tudom jól, hogy nálunk csak azt tudja az ember, a mire hivatalosan patenst nyert, vagy a miről jóbarátok hírbe hozták: de engedje meg, hogy ezek nélkül is tudhat egyet-mást általában az ember.

4. Továbbá kifogásom van a bírálat tárgyilagossága ellen, a mikor túlzással, hamisítással vádol egyes személyek, tények, korok jellemző világtításánál és (a II. kötet bírálatában) ilyesek czitálása, vagy azokra való hivatkozással egyenesen kimondja, hogy *nincs történetirői mértékem és nincs történetirői felfogásom*. Sebestyén úr mondja ezt, ki nagy tudós és tanult, komoly ember hírében áll, a ki évek óta itél elevenek és holtak fölött, a ki a Tanácsnak és a Pædagogiai Társaságnak egyik vezértagja, a M. T. Akadémiának megbízott írója stb.; hogyan is álljak én, szegény tankönyvrői mivoltomban állításai ellen, hiszen bizonyít is, czitál is, így pl. idevágólag a III. kötetből: a Lutherről és az üdvözülés tanáról (31), a protestantismusról (91), Oraniai Vilmosról és az anglikán egyházzól (125), a Franciaország rémuralmáról (171), a Wallensteinről (83) mondottakat; vagy a II. kötet bírálatában — ne vegye rossz néven, híven czitálok — hol azt mondja, hogy a római császárság hatását túlzom (II. 20—22), ép így történetirői mérték nélkül túlzom a római birodalom képét (u. o.), kifogásolja és czitálja elbeszélésemet, hogy az első polgárból miként lesz «császár» (II. 26); nem jó felfogásnak mondja a provinciák vesztét és a közhangulatot (II. 44—5), a nyugati birodalom bukását (II. 47), Olaszország virágzását (II. 156), az inquisitiót és «különösen az erről szóló jegyzetet» (II. 128). Nem is állok elibe, hanem pellengére állítom azokat a túlzó, hamisító, történeti mértékkel, történeti felfogással nem bíró, haszontalan írókat, a kik engem így félrevezettek és a kik miatt a II. kötet csak alig engedélyezettett és egy jövő kiadása csak ezek és ilyesek gondos átjavítása után fog engedélyezettetni; a III. kötet pedig tán már ezuttal se engedélyezettetik. Ime a magyar tudós előtt porbahullott nagyságok:

A Lutherről és az üdvözülés tanáról mondottak (III. 3) *Ranke* nézete;¹ a protestantismusról mondottak (91) *Macaulay*-é;² az Oraniai Vilmosról és az anglikán egyházzól (125) *Bukle* beszél így;³ Franciaország rémuralmáról (171) *Macaulay* bátorodik oly lenézően nyilatkozni;⁴ Wallensteinről (81) megint *Ranke* hajítja el a súlykot;⁵ vagy

¹ *Ranke*: S. W. XXXVII. 117. Röm. Pápste.

² *Macaulay*: Pápaság 38—41 l.

³ *Bukle*: Anglia műv. tört. 3 k. 80—86 l.

⁴ *Macaulay*: Barére, 63, 64 l.

⁵ *Ranke*: S. W. XXIII. 309, Wallenstein.

a II-ik kötetben: a római császárságra, hatására, a birodalom képe (20—22) forrásaim: *Gibbon*¹ és *Thierry*; ² a császárság fejlődése (26), *Gibboné*; ³ a rossz felfogású provinciák veszte és a közhangulat (II. 44—5) a *Thierry* dolga; ⁴ a nyugati birodalom bukásának rosszalása (II. 47) megint *Thierry*-é; ⁵ általában a könyv e tájain *Thierry* művei (Alarich, Sz. Jeromos stb.) igen érezhetők és csodálom, hogy — miután magyarul is ki vannak adva — nem vette észre! Olaszország virágzása (II. 156) legfőképp ismét *Macaulay* bűne; ⁶ de lehet benne másé is, pl. *Roquette*; ⁷ az inquisitio és «különösen az erről szóló jegyzet» (II. 127), mely tehát legfrappansabbul viszonyítja az én nem történelmi felfogásomat, hát az ismét *Macaulay* dolga, ⁸ a jegyzet pedig szinte szószereint ugyanövé. ⁹ És itt szánom-bánommal bevallom, hogy az az ominosus jegyzet egyenesen csapda volt tőlem, azért nincs macskakörmök között és nincs aláírva M. neve, habár az egész szinte szószereinti citátum: hogy *nekem* vélvén menni, véletlen *Macaulay*nak menjen a bíráló, a mint hogy neki is ment. Tettem pedig ezt azért, mert iszonyu részem volt évtizeden át igen komoly munkák után igen fölületes, igen tudatlan, igen nagyképű, igen lelkiismeretlen bírálatokban hivatalosan részvételni és istentelenül megzaklattatni. És hangsúlyozom, itt nem arról van szó, hogy azok az állítások tudományos igazságuk dacára tankönyvbe valók-e vagy sem? hanem arról, hogy ezek és sok-sok ilyen: túlzások, ferdítések, nem történelmi mértékkel, nem történelmi felfogással állított valamik. Azt sajnálom, hogy éppen *Sebestyén* úr esett a csapdába, sajnálom, mert *Sebestyén* úr ama bírálók java; de hát végre se tehetek arról, hogy *Sebestyén* úr emez első rangú írókat se ismeri. A kik ismerik őket, azok sok-sok helyt reájuk és más hasonlókra akadhatnak könyveimben, levén nekem az a szokásom, hogy igen fontos központon, kényes helyeken, vagy a hol igen röviden, de valósnak kell jellemeznem: ott — nehogy hibázzak — szeretek első rangú tekintélyekre támaszkodni. Így pl. *Dantéről* is a bírálat által frázisnak mondott jellem-

¹ *Gibbon*: A római birodalom bukása; a kifogásoltak sokszor szószereint övéi, pl. 24 l.

² *Thierry*: A római birodalom képe. (Nincs kezemnél, de gondolom ez a címe, megjelent az Akadémia könyvkiadó vállalatában.)

³ *Gibbon*: A római birodalom bukása, 51, 52 és főleg a 142—3 l.

⁴ *Thierry*: A nyugati birodalom utolsó napjai, 150—153 és 300 l. köv.

⁵ *Thierry*: U. o. 275—7 l.

⁶ *Macaulay*: *Machiavelli* 12, 15—17, 20 l.

⁷ *Roquette*: Dante. Cott. Weltliteratur.

⁸ *Macaulay*: A pápaság 15—17 l.

⁹ *Macaulay*: Anglia története I. 49.

zés (11): Macaulay mondása,* én így nem mertem volna mondani, de azt tán most Sebestyén úr is elhiszi, hogy M. szájában az nem frázis. Az azután igaz, hogy az ily átvételek nálam és munkáimban oly vérré válnak, hogy a tájékoztatást teljesen félrevezethetik, a mint Sebestyén urat is félrevezették, azt híven, hogy e nagyoktól kiderített igazságok az én picziségem hamisításai, ferdítései, rossz történeti mértékemnek és hiányzó történeti felfogásomnak torzszülöttei. De ha az enyémekek volnának is, tisztelettel kérdem: minő művei, tanulmányai jogosítják föl Sebestyén urat ily hangon bizonyítás nélkül beszélni? Csak nem az általános tájékoztatatlanságra való számítás?

5. Annál jobban meg vagyok zavarodva Sebestyén úr állításaival szemben ott, a hol Ausztria és Magyarországnak általam rajzolt dolgait kritizálja és föntiekhez hasonlóan kérdezi, hogy: «nem valóságos megtevésztése ez a történeti fejlődésnek?» és végül hazafias lelkének, tudományosságának egész fölháborodásával mondja a végítéletet, hogy «felforgatása az (már t. i. az én előadásom) a történeti fejlődés rendjének, megtagadása történeti tudatunknak és a magyar közjognak egyaránt! Én a szerző e tekintetben való tévedését oly súlyosnak tartom, hogy annak kiigazítása nélkül könyvét jó lélekkel használatra, illetőleg engedélyezésre sem ajánlhatom.» (M. Pæd. 161. l.) Zavarban vagyok, mondom, mert hát nekünk se Macaulaynk, se Rankenk stb. nincsen és legfőlebb saját tanulmányomra hivatkozhatom, meg arra: hogy jónak ismert kis magyar történetem adatain épülnek azok, hogy oknyomozó történetem is bizonyíthatna valamit, és hogy az «Aradi Vértanúk Albumát» is én alkottam, hogy azt is ez a szellem lengi át és annak első cikkében ép e dolgok vannak tőlem fejtegetve . . . De hát mi ez mind Sebestyén ural szemben, a ki most a hazát menteni készül?! mi az, hogy azokat az ideákat egy ország szinte páratlan helyesléssel fogadta (most készül az A. V. A.-nak 4-ik kiadása és 10,000-ik példánya): ha Sebestyén úr tudománya, hazafisága azon megütközik?! A kinek egy Ranke, Macaulay . . . szelleme se imponál, hogyan imponáljon Varga (még ha legalább primás volna!). Nem is védekezem (egész könyv kellene arra), de ha muszáj, hát emelt homlokkal kimondom, hogy a mi viszonyaink közt multam után *nekem* se Sebestyén úrtól, se senkitől nem kell kérnem hazafiságra, férfiaságra nézve tanítást, de nem is fogadom el; ép ily határozottan visszautasítom, mint tanférfiú, azt az insinuatit — a mibeily eljárásoknál kötélszakadtával most divat burkolódzni — mintha én nem tudnám az igazságok közül megválogatni azt, mi való és mi nem való tankönyvbe. Sebestyén urat pedig arra kérem hogy «súlyos tévedéseimet» konkrét alakban javítsa ki.

* *Macaulay*: Machiavelli 15—17 l.

II. Ezek volnának észrevételeim e bíráltnak és általán a bírálóknak tárgyilagosságára nézve. Több, sokkal több volna a *methodikára* vonatkozólag. Szándékom is volt e felőli nézeteimet ez adott alkalommal teljesen kifejteni, de czikkem már is terjedelmessé vált és kérnem kell Szerk. urat, hogy esetleg nyújtson máskor tért konkrét adatok alapján álló, de általános érvényességre törekvő ily fejtegetésnek. Itt csak két alaptételt jegyzek meg röviden, a melyek szem elől tévesztéséből folyik a bírálat oly igazságtalan, oly kicsinylő állításainak, megjegyzéseinek, czitatumainak egész serege. Az egyik: hogy bíráló nem letéteményese az egyedül üdvözítő *methodikának* és saját hitvallását senkire nem ocotroyálhatja csak azért, mert azt Sebestyén úr úgy hiszi, úgy akarja.

Minden gondolkozó embernek megvan a maga *methodusa*, e *methodusoknak* vannak egy és más egyező alapelvei (pl. hogy ugrálni nem szabad, hogy a lényeges részletesen, a lényegtelen röviden tárgyalassék, hogy előzményen épüljön a következmény, hogy ismeretlent ismeretlennel ne határozzunk meg stb.), de hogy véges-végig mindenben egyezzenek, és ha nem egyeznek, hát akkor eo ipso hibás, *methodikátlan*: hát az Sebestyén urnak csodálatos találmánya, mit azonban se én, se más értelmes ember nem fog elfogadni. A másik megjegyzésem az, hogy én összes munkáimra kötelezőnek ismerem azokat a tétéleket, a miket főntebb a tankönyvirásnál fölállítottam, és hogy bíráltnak a kezénél levő tankönyv *methodikájához* kell bírálatában alkalmazkodnia és csak azt szabad hibáztatnia, a mi vagy az általánosan elfogadott alapelvekbe ütközik, avagy ha a könyv saját *methodikájába* üt réseket és következetlenségével, ellenmondásaival *methodikátlan*ná válik. Bírálat ilyesekre könyvemben nem hoz példát (alig is fogna találni); azt pedig, hogy bírálat a reformatiót így, az ellenreformatiót úgy csoportosítaná stb.: az se nekem, se másnak nem a dolga, hanem pusztán Sebestyén úré és azoké, kik történetesen ugyanolyan *methodikával* bírnak. Az a *methodika* lehet egészen jó, helyes, de nem tudományos eljárás abból azt következtetni, hogy tehát a másé — rossz és még kevésbbé illő Sebestyén úr tett-alapjaihoz úgy beszélni, a hogy ismertetésében beszél, így szólván: «constatálom, hogy ő sem birt tankönyveinknek, különösen történeti tankönyveinknek emez általános módszertelenségétől menekedni. S ha kissé nyomatékosabban tettem ezt, kimentí talán a helyzet türehtelensége s annak a vágnak igazoltsága, hogy ebből a helyzetből valahára szabaduljunk. Ha mindannyiszor ismételjük a panaszt, talán eljutunk oda, hogy történeti tankönyviróink is komoly megfontolás és igyekezet tárgyává teszik a *methodikai* szempontok érvényesítését is, a mire eddig egyáltalában nem látszottak ügyet vetni» (M. Pæd. 162).

A nyelvi dolgokat mellőzöm, ha még oly jó alkalom volna is bírálatot megtépázni az ily kifogásokért, hogy «az arabok a *keleti császárnak*

ság — germánai», a mely oly igaz, a melylyel annyi pædagogiai követelmény van kifejezve, hisz ott már a nyugati császárság germánai és birodalom felforgatásuk tárgyalatott! és a hasonlat oly szembeszökő, az ismétlő összehasonlítás, egybevetés oly tanulságos, élvezetes. . . De nem teszem. Ép így szó nélkül hagyom mindazt, a mit személyiségemről mond: hogy illúziók embere vagyok, a ki nincsen tisztában sem magával, se azzal, hogy mit tesz, se azzal, hogy mit akar. Hogy semmire sincs kevesebb tehetségem, mint abstractióra, összefoglalásokra, korok, események, egyének jellemzésére. Hogy szeretem a nagy mondásokat, tuzásokat, paradoxonokat, hogy frazisokat csinállok, hogy hamisítok, hogy nincs se történeti felfogásom, se mértékem; hogy mindenáron eredeti igyekezem lenni és leszek — nem alapos, sőt az alaposággal nem is törődöm. Hogy könyvem nem egyéb, mint Mangold könyvének átírása (a II. kötetéről szóló bírálatban ez), hogy ragaszkodom a tantervhez — külsőleg, hogy követem az utasítások részletezését — de szellemétől távol maradok és hogy könyvem eszményképét meg se közelítette és nem emelkedik társai fölé. Higyje el, hogy ennyi szép tulajdonság constatálása után szemet se szúrt volna, ha még hozzátesszi, hogy — végre pedig ezüstkanalat loptam. Mindezekre csak azt felelem, hogy én. Sebestyén urat *tisztességes* embernek tartom, a mióta ítéletének fundamentumát (l. előzőket és kivált a 4. pontot) ismerem.

Rousseau azt mondja valahol a Contrat sociálban, «hogyha fejedelem vagy törvényhozó volnék, nem vesztegetném időmet annak magyarázatával, hogy mint kell cselekedni, hanem megtenném, vagy pedig — hallgatnék». *Lásza Sebestyén úr, én a bajt látva és tanárnak érezve magamat, theoriák helyett — tettem. Ön régibb ember nálamnál, élénken is érzi a bajt. látni azt idézett constatálásából, méltatlankodásából; fejedelem is, törvényhozó is, nem tartaná talán elérkezettnek az időt, a Rousseau által ajánlott alternativa közül vagy egyiket vagy másikat mindnyájunk javára — cselekedni?*

VARGA OTTÓ.

Varga Ottó úr cikkét közöltük *Sebestyén Gyula* úrral, s tőle válaszul a következő levelet kaptuk:

Igen tisztelt Szerkesztő úr!

Köszönöm, hogy Varga Ottó úrnak bírálatomra írt válaszát még kéziratban közölte velem. Így azonnal megtehetem rá észrevételeimet s az aktákat lezárva, átadhatjuk pörös ügyünket az illetékesközönség ítélőszékének. Nagyon sajnálom, hogy az a hang, a melylyel Varga Ottó úr az ő válaszában él, eleve is útját szegi a tisztességes és gyümölcsöt ígérő